

אהוד בן עזר / באין מוצא לאדם

עם פטירתו של דוד מלך

תלתן בשביל הפרות. צמח זה טוב לחלב מאין כמוהו, ואצלכם יצליח. אדמה יש לכם טובה, דשנה, נמים בשפע, אשב ביניכם ואגדל לכם תלתן. (שם, עמ' 49)

אותו איכר בעל ראש השיבה מן המושבה ביהודה היה משה גיטין מפתח-חקה, אביו של אבשלום גיטין, שנהרג בהגנת המושבה במאורעות 1921; ומי שהיו בעליו של מלון „הירקון“ הידוע ואשר בעל קירתו ההגורר שנים רבות הסופר יעקב רביי נוביץ (שאף היאר מקום זה בספרו „גודו עמשי הצופר“). משה גיטין אבן הלך בזקנותו וישב הקור פת זמן בעין-חרוד, ושם עבר, כנראה כפי המתואר בסיפורו של מלך, אשר ללא ספק הכירו באותה תקופה.

חנקה היא היפוכו של מנחמקה. היא פופולארית, נאה, נוחה ליחס כבוד והערכה בזכות עבודתה כרפתנית, שמחת השנים הראשונות לחייהם המשוו תפים, והולדת הבן הראשון, הולכת ומתעמעמת עם אי-הנחת שכוסס בליבה של חנקה. שוב אין היא מוצאת סיפוק באהבתו הנכונה והרגשנית של מנחמקה, והיא מתפתה לשהות מדי ערב בחברתו של שמואל גרוסמן. הדון-ז'ואן המקומי, היפה והעצוב, חוגג רבה מצוייה בדפים המתארים את לילותיו הכורדים של מנחמקה, כשלונו בעבודה, החרחוקת אשתו ממנו, ואי-חנקה נרפאת ממיסכתה לשימואל עד שלא כתרשט ביניהם כשהו חרפעמי, שיש בו מטעם של חטא, כשלון וזוהמה כאחד. ומיני אותו ערב מתחילה חנקה את דרכה הקשה והארוכה ב"הורה אל מנחמקה, וסיומו של הספר בפיוס שקט של השלמתם כל אחד עם עצמו ועם יכולתו למצוא כוולתו משען ובית.

רקמת החיים של הסיפור מתארת חיי קבוצה צעירה בעמק בשנות העשרים והשלושים, הרבה מן הוויכוחים והבעיות האישיות, שבהן עוסק מלך, כמו איבדו במרצת השנים מחריפותן, ומשום כך גם אין הספר נראה כיום מסעיר או מגלה אמת חדשה ובלתי-מקובלת. אפילו על החיים בקיבוץ, כך, למשל, צרחה של חנקה, אשר מביאה עליה את רוב משבריה הנפשיים, היא אי-יכולתה להיניק ב"עצמה את ילדיה, והודקקותה משום כך לתלכין של גשים אחרות בבית-הפעוטות. נושא זה, החוזר שלוש פעמים, לאחר הולדתו של כל ילד, אינו כצליח להתעלות מעבר לתיאור של ההווי המסויים, אכזב עם שורשים של מוטיבאציה פסיכולוגית. לעיתים יש הרגשה כי „מעגלות“ נוסף כאילו בין שתי בחי-נות: מבחינת תיאור תקופתו אין בו גניעה ל"שאלות חיים וחברה אחרות כאלה המתוארות בזמן ובהווי המקומי שלו, ואילו מצד עיצובו הספרותי — ערכו עומד ברובו על החידוש שהיה בשעתו לנושאו, וזאת בקרב חביה וקהל-קוראים מסויים וכוגדר מאוד. תופעה זו עתידה לחזור שוב ושוב כמרוצת השנים שעברו מאז הופעת „מעגלות“. כפי שקרה למשל עם הופעת „דרך גבר“ ליגאל מור סינון, החברה הקיבוצית אותבת להגיב בעירנות ולהתפלמס על כל צל של ביקורת עלית ועל השי-תקפותה בספרות, ואולם בקריאה חוזרת של כמה מקספרים נראה הטולמוס, סביבם-לא-הפעם-קרחני כלשהו.

השנתיים לאחר שסירס דוד מלך את ספרו „ד ראשון מחיי הקבוצה“, „מעגלות“, שנחשב מהסכני בתוכנו מפני מידת החשיכה והכאב שבה תוארו חיי אדם בקיבוץ, הופיע ספרו השני, קובץ הכי-פורים „חתחתים בדרך“ (1947), אף הוא מחיי הד קבוצה. רוב הסיפורים נכתבו כמצויין בסופו של כל סיפור, משנת 1926 ועד 1946, ואולם החשובים והמעניינים שבהם נכתבו כמעט כולם עד 1930. מלך עצמו עלה ארצה ב-1920, והוא או כבן עשרים, בסיפוריו של מלך ב„חתחתים בדרך“ נפגשות השפעות של שני סופרים רחוקים מאוד זה מזה במזג, בסגנון ובתרבות: ברנר זה, ה. לורנס. איני יודע אם אכן קרא מלך את לורנס באותן שנים כהן החלה כתיבתו בעין-חרוד שבעמק, אך הרבה החושות אוסייניות ללורנס ניכרות למשל בסיפור (המשך בעמוד 15)

ספרו הראשון של דוד מלך (כסלו תר"ס, 1899 — תשרי תשכ"ב, 1981), „מעגלות“ (1945) — עורר בשעתו התרגשות ועניין משום שנחשב לספר ראשון שנכתב בידי חברי-קיבוץ ומתאר את החיים בקיבוץ מנקודת-ראיה פסימית וביקורתית. למעשה קדמו לו ספרים אחדים, שתיארו את החיים בקבר צות הראשונות: „על גבול הדממה“ ו„בתיה“ לצבי ש"ץ, „שכול וכשלוף“ לברנר, „ימים ולילות“ לנתן ביטריצקי-אגמון, „כאור יהל“ ליהודה יערי ו„תנובה“ לאביגדור המאירי. חוץ לאחרון, שהוא ספר משעשע בהמימנותו, ונתארים הסיפורים וה"ספרים הללו הווייה לגמרי לא אידיאלית, רבת לבי-טים, במאבקו של האדם היהודי הצעיר בנוף כתי-נכר, בסביבה עוינת (הג'יבים), בעבודה גושנית קשה, ובחברה קבוצתית שאינה מאירה תמיד פניה אליו, מפני תנאי החיים הקשים ובגלל ערכים ר תפיסות-חיים חדשות ומפני יסורי בדידות, ערירות ואהבה נכזבת; כל אלה הלך ממירקם החיים האר-תנטי של צעירי העלייה השנייה והשלישית.

אבל ייחודו של „מעגלות“ היה בכך שהוא נכתב מבפנים, בידי חברי-קיבוץ, ולא תיאר רק ובעיקר את אוירת-העראי של המעבר לארץ החדשה וה"שנים הראשונות בקבוצה אלא פרש רקמת-חיים ממושכת בקבוצה, וראשיתו של הדור הראשון ל"ילדי הקיבוץ, אלה העומדים כיום בשנות השישים שלהם, ולתם עצמם לא רק בנים אלא גם נכדים.

במרכז הסיפור „מעגלות“ עומדים מנחמקה וחנקה, הוא „סקק“ לעבודתה, וכמו עומד בשולי העשייה המשקית: „נכון, מנחמקה בענף מיזמו הראשון, אבל הוא רק עובד בו, הוא אינו סוחב.“ (שם, עמ' 235). הענף שעובד בו מנחמקה הוא גידול תלתן, וכאן, אגב — מובא בספר קוריוז מעניין, שכבר עמדתי עליו בשעתו ברשימתי על „מעגלות“ (ה"ד ארץ, „ספרי דורות קודמים“, 3.8.1973), וכדאי לת-זור ולספרו:

דוד מלך:

מלוות את האדם החלש

ראשיתו של גידול התלתן בקבוצה שבעמק. כך היתה: „באחד הימים ההם הופיע בבית הערבי ה"קסין" שבו שכנה מוכירות המשק, איש בא בימים וזהדיע כי ברצונו להשתקף כאן בין החלוצים, ול"למדם פרק בעבודות השדה, שאלתו לשמו ולטיבו, משפירש האיש בשמו, תמרג עליו יושבי המוכי-רות, שכן היה ידוע האיש כאחד מעשירי האיכרים במושבה אשר ביהודה, המעבד שדותיו ופרדסיו בידי ערבים. משראה האיש ארשת התמהק בפניהם של הדוברים בו, פתח ואמר:

„ — רואה אני בכם ב' משתאים אחם לי, אין מה לחמה, לעת זקנה צריך קצת לזקת ולטהר, אמרתי, אלך בין החלוצים ואלמדם עבודות השדה, רוצה אני כאן אצלכם זהורותכם כיצד מגדלים

ד. מלך: מעגלות, סיפור, הוצאת „עם עובד“, תל-אביב, תש"ה, 1945, ספריה „לדור“, 260 עמ'.
דוד מלך: חתחתים בדרך, סיפורים מחיי הקבוצה, הוצאת בטרם תל-אביב, ה'תש"ז, 242 עמ'.

באין מוצא לאדם

(סוף מעמוד 14)

נדכאיה של החברה. של הקולקטיב. תיארה של הפגנה כושלת בחדרי בית ההסתדרות בירושלים מזכיר את הסצנה הידועה מזל בית הספרים הירושלמי ב"מכאן ומכאן". התפרצותו של גרשון בסוף הסיפור, שנאת המנהיגים, הטירוף, אף הם ברנריים כליכך:

"— אני מלא שנאה ורעל. כן. אני מלא שנאה ורעל. ובכן? אבל... אבל... אני... אני... מוח עצמותי כהייבש בלהט הימים... אתה מבין... אני, אנו, נצלים באש... באש הלוהטת והם (המנהיגים שלנו), הם כפופים תחת העול, הם נושאים באחריות... הם נושאים באחריות... הם גם מקיפים... מעמיקים... מעמיקים חשוב, עלינו, על המצב... — מפיו ניתן קצף לבן, בעיניו נדלק ניצוץ משונה. — הה, טוב להעמיק מחשבות... והם מחשבים... יש להם פנאי... הם שקטים... המדע אימני... גם בקולוניזציה של אמריקה היה כך... צריך לחכות. יש פנאי... (שם, עמ' 38). בסופו של הסיפור באה התעללות של הקולקטיב, מתוך שיעמום, בגרשון, הבטלן, יוצא הדופן, ואחריה התפרצותו של גרשון, ויבבתו.

גלריה ארוכה של דמויות המהלכות בצדי דרכים מסביב לנקודה, יעקב וכרים בסיפור "סדקים": הוא רוחש גועל לב לעבודה, לקימה בבוקר, לאפרוריות של החיים; היא אשתו של המנהיג, הנמצא בעיר, רחוק, עסוק בעבודתו הציבורית החשובה, הבדידות, הרוח השורקת בתוך, בלילה, הרגשת היחלשות, כל אלו מקרבים את יעקב וכרים, הפורקן האירוטי, הבגידה — חוגגים בהם את נצחונם, נצחון כוחות החיים על הזויף שמתלווה לעיתים לאידיאות ול"מסגרות חברתיות.

יונה, בסיפור "יונה", הוא איש נידח, נמוך, מזרחי, ללא אהבת אשה, יצחק חברו, זה הבריא, הפופולארי בחברה — הורג כלב לשם שעשוע, יונה כודעזע, הכלב פולש אל תוך חלומותיו, מתערב בהזיותו האירוטיות על אודות תורה הבהירה היפה, הקרה, אדומה אותו, ההזייה האירוטית, פרי הבדידות ה"נוראה, אליה מתפרץ הכלב הירוי, מעוררת את יונה באימה גדולה ונראתה, עתה ידע בפעם הראשונה שונה בחייו, בלילה זה, מהי פחד עולמים, להיות ביתק ככל חי, בהדי, בחשכת קבר.

"את, תן לישון" הוא סיפורו של אברהם מיל הרפתני, גם הוא, שורש נשמתו אחד הוא עם יתר גיבורי הסיפורים: נידח כאשה, עבד לעבודתו ברפת, עובד וישן, כמעט נדמה לבהמה; ישן כול כל גאומי המנהיגים, ישן מול כל האסיפות החברתיות, ישן כול כל האדיאות שאין להן אהיזה במציאות היו, בעבודתו, לילה אחד בחדר המשותף לו, לשני בחורים ולנערה אחת, הוא רואה את הנערה בשובה בלילה לישון, מתפשטת לאיטה, עומדת מזהירה, רוטטת באור הכהלה של הירח, מחליקה בידיה על שדיה המלאים ופיהוק רחב מתהפך על פניה, נפשו של אברהם מיל רועדת עם כל רטט קל של השדיים הלבנים. לאחר שעה קלה נרדמת הנערה, אברהם מיל קב, חסרימנוחה, גוזן על מיטתה ומלטפה חרש, הנערה פוקחת עיניה, נבהלת, אך בהבחינה באברהם מיל נהפכת, הבהלה לתימהון תימהון שיש עימך ביטול וזלזול תהומי, והיא כמל"כלת: "מה? אתה? אתה, תן לישון..." (שם, עמ' 152), וכמו אין לו קיום כלל בעיניה, היא מתהפכת לקיר וממשיכה לישון, אבל אותה נזיפה, אותו ביד טול תהומי של הווייתו, אינם מרפים מאברהם מיל; זה כמו אותיקלון, כרשה לוחטת, סטירה על לחיו, הוא — פגום, הוא — נשחק בגלגלית של אידיאה, דווקא משום שהוא עושה עבודתו בנאמנות, כי הוא רהוק מעולמם של הימים, החוקים ובעליהמוניטין בחברה, והכשל האירוטי כמעט תמיד גלוה, תלוי באופן הדדי — בכשלון החברתי, מעטים מניבוריו של מלך נגאלים ממצבם, ואולי לא מקרה הוא שדווקא סיפוריו העמוקים והרגישים ביותר מס' הימים באין מוצא לאדם.

אהוד בן עזר

"לצדדיך, שנכתב ב-1926, גיבורו היא אשה צעיר, רה בקיבוץ, העובדת בשדה לרוב בעבודות של גבר, ריח האדמה מגרה את נחיריה, "האקליפטוסים הצעירים הרעננים גמישים עומדים מתתטאים, מתי ייכים בסיפות הנוהר אשר על עליהם, והשמש הי טובה מהכמת רכות והיה לה כאילו יד חמה מל"ספת עברה על גבה הריעד, זרם רוחח פרץ אל מוחה והרעיד את כל גופה, נחיריה רחבו, חזה התרומם והיא ספגה אל קרבה את גלי האוויר כיון תוסס, כסכר, ואי-אפשר היה שוב לעמוד עמידה שקטה על המצוד, פנתה הצידה ובאחת מהפינות החבויות בקנה החורשה השליכה את עצמה, שיי כורה ותוססת, אל תוך התלם הפתוח, הצמידה את גופה הבורח אל האדמה הלחה והריחנית, סגרה את עיניה ואצבעות ידיה חפרו וננעצו בקרקע, ניקרו וחיטטו — " (התחתים בדרך, עמ' 9-10).

פעם אחרת, ברפת, מתעוררת בה השוקה, לרברץ ככה כאן, בזבל החם והריחני הזה, לרבוץ ככה בכל מלוא גופה הבריא, התוסס, ולהושיט לה, ל"עגלה זו את שדיה המלאים, הרוטטים, היסופעים, והיא, העגלה, תינק, תינק — " (שם, עמ' 11). והזייה דומה מתרחשת גם באחד מימי הקיץ הלוהטים: בטרומר עגלה עמוסה בתבואה, היא מת"פרקדת במלוא גופה בתוך האלומות החמות, ידיה מתחת לראשה, עיניה סגורות וכולה נתונה לבענועי העגלה האיטיים, החושנייה, בדרכה הביתה, אל הגורן, "בשוכבה כך בתוך העגלה היה גופל לעי"תים מבעה על זרועותיה החשופות שעינן כעין האלומות הנהובות, התחיל ליבה דופק בחווקה, עור גופה נהמתח ונחשוותו קצות אצבעות ידיה, רצון עז ומשונה מילאה — לקרוע מעליה את הסמלה הדקה ואת הכתונת הלבנה ולמסור ככה את עירום גופה החום לצריבותיה הדוקרות של השמש ה"לוהטת..." (שם, עמ' 10).

אלה הן תהרות מאד, "לורנסיות" — התעוררות אירוטית, היולית, מתוך זיקה הדוקה לטבע, מתוך כרד במוסכמות החברה, התעוררות שסופה לא פעם כוונה, שקיעה ואבדן דרך, האווירה החברתית של קבוצה בעמק בשנות העשרים, לפי תיאורה כאן, היא לעיתים סמוכה, מעיקה מאוד, אך גם רווייה כוחות נעורים עזים, אך האמונה בטהה של הי ארוטיקה לגאיל ולהביא כרפא אינה אלא צד אחד בכתיבתו של מלך. הצד השני, זה הצד ה"ברנרי", שונה לגמרי; גיבורי הקבוצה של מלך מושיכים" כאילו את גורלו של חבר קבוצה אחר, יחזקאל הפך כ"שכול וכשלון" של ברנר, עינו של מלך טלווה את האדם החלש, הנרמס בידי החברה, הבז לעצמו, המפקפק בערכו; זה אשר אינו רואה עצמו ראוי לאהבת אשה; זה אשר נמצא על גבול השבר הפיסי והטירוף הנפטי.

כלאה כוח, אך כוח של יסורים, היא דמותו של גרשון, חבר קבוצת-עבודה העוסקת בכניין כביש בירושלים בשנות העשרים, בסיפור "רסוקות". הי קרבה לברנר מורגשת בסגנון ובנושא, גרשון אינו יכול לעבוד, המשבר של הוסר היכולת לעבוד ב"כמתן העבודה הפיסית, שראשיתו בברנר, בחייו ובסיפוריו הוא אחד הנושאים המרכזיים בסיפוריו אלה של מלך, וגם הסגנון קרוב לברנר: "אפור היה, אפור וכחניק ולמרות שידועים, ידועים ר"בנליים הם כבר כל הדברים האלה, אפור ומחניק למרות האור הרב השפוך כאן על פני כל... ולמרות, למרות ההוד שבגבורה הניצוי כאן... למודת הי אידיאלים... למרות ש'כאן אין מקום לחולניות, ש'כאן אין פנאי לתיטוטטים אלה, כאן בונים, כאן יצירה... למרות — למרות — " (שם, עמ' 23). החולניות, שאותה מנו בגיבוריו של ברנר, מצוייה גם כאן, הבריאים אינם מעניינים את מלך בסיפוריו אלה, עולמם של הבריאים הוא עולם גם, גוי, כמעט לא יהודי, ולא אנושי, הסבל הי יהודי, הירדנה — אלה מצויים רק בחלכאית ובי